

Seminář k Úvodu do sociální antropologie

Esej na téma

Přístup M. Harnera, J. Frazera, V. Turnera a E. Evanse-Pritcharda ke studiu náboženství

Úvod

Náboženství je pojem, jehož vliv je ve společnosti zasazen od nepaměti. Komplexní definice jeho významu je však dle mého názoru velmi složitým úkolem z důvodu vysoké míry v něm obsažené abstrakce v souvislosti s velmi širokým „horizontálním“ i „vertikálním“ záběrem ve společnosti. Náboženství však podle mě představuje především soubor mnoho podob lidské víry v nadpřirozeno od víry v duchy a jejich převtělování až po uctívání jednoho jediného Boha či boha. Náboženství je přitom charakteristické specifickým chováním a jednáním a úkony svých věřících a jeho symbolikou. To, že se lidstvo o náboženství opírá již velmi dlouhou dobu a že je jeho výskyt rozptýlen napříč celým světem v rozdílných společenských skupinách od primitivních národů až po „vyspělou civilizaci“, je dle mého dostatečným odůvodněním toho, proč se studiu náboženství věnovala a věnuje dostatečná pozornost. Z antropologického hlediska je ze strany odborníků pohled soustředěn tradičně právě na pozoruhodné náboženské zvyklosti primitivních společností především z důvodu jejich odlišnosti od našeho náboženského povědomí. Autorů zabývajících se touto tematikou je bezesporu velké množství, ovšem v následujících řádcích budou rozebrány pohledy na náboženství právě čtyř významných antropologů, jimiž byly osobnosti jako M. Harner, J. Frazer, V. Turner a E. Evanse-Pritchard.

Michael Harner (1929-)

Michael Harner je významným kalifornským antropologem a proslul zejména ve spojitosti se studiem šamanismu, resp. spíše novodobého západního šamanismu či neošamanismu. Své znalosti o šamanismu z terénního výzkumu nabyt v jihoamerických kmenech Jívaro a Conibo. (shamanism.org) Říká, že pojem šamanismus v obecném pojetí není svou podstatou identický s náboženstvím, kdy v náboženství jsou na rozdíl od šamanismu do jisté míry obsaženy i politické prvky. Harner hodnotí opětovné soustředění na problematiku šamanismu v současnosti jako prvek demokratizace duchovní víry, kdy člověk nepotřebuje její zprostředkování náboženskou institucí v podobě církve. Podstatou je zde

přímý kontakt člověka z duchovnem, který praktikovali naši předkové či i dnes existující primitivní společnosti. Harner vydal v roce 1980 knihu *The Way of the Shaman*, která je jakýmsi návodem či příručkou pro lidi, kteří by chtěli zažít obdobný stav mysli ve formě transu a kontaktu s duchy jako praví kmenoví šamani. Byl tak přesvědčen o tom, že i lidé v dnešní době mohou prostřednictvím stejných činností, jako praktikovali opravdoví šamani, dosáhnout stejných výsledků. Harner téměř deset let vedl šamanské semináře, na kterých lidé nejprve díky návykovým látkám, posléze pouze díky bubnování byli schopni pozměnit svůj stav vědomí a zažívat tak jedinečné transcendentní situace v dnešním civilizovaném světě. Za účelem zachování a šíření získaného vědění o šamanismu založil dokonce i neziskovou organizaci s názvem *The Foundation of Shamanic Studies*. Svými myšlenkami reprezentuje zejména *městský šamanismus*, za jehož základ Harner považuje tzv. jádro šamanismu. (Bowie 2008)

Sir James George Frazer (1854 – 1941)

Původem skotský antropolog J. Frazer je jedním z představitelů evolucionismu v antropologii, který se ve svém studiu věnoval zejména náboženství. Konkrétně pak rozebíral zejména témata jako magie, totemismus a tabu. Zřejmě jeho nejznámějším dílem je kniha *Zlatá ratolest* (1890). Základní koncepce jeho myšlenek je založena na předpokladu, že lidstvo jako celek se nepřetržitě vyvíjí v důsledku kulturního pokroku, přičemž stanovuje vývojové etapy společnosti v sousledu magie, náboženství a věda. (Soukup 2000)

Ačkoliv vlastním povoláním filolog, Frazerovým koníčkem se stalo sepisování informací o různých kulturách, jehož výsledkem byla již zmíněná nábožensky zaměřená kniha s originálním názvem *The Golden Bough: A Study in Magic and Religion*. Dle Fiony Bowie (2008) zde rozebíral následující myšlenky:

Frazer se domníval, že magie předchází náboženství. Jelikož se ukázalo, že kouzla a magie jsou klamné, hledali lidé jiné prostředky, jak si psychologicky pomoci, a oddávali se iluzi, že pomoci by jim mohly duchovní bytosti. Když lidé vidí, že nepomáhá ani náboženství, obracejí se k vědě. Jak věda, tak magie se zakládají na víře ve využívání přírodních zákonů, kdežto náboženství je založeno na víře v duchy. (str. 26)

Vedle antropologů jako McLennan, Robertson Smith či Durkheim nahlížel i Frazer na totemismus jako na nejstarší náboženskou formu, kdy předpokládal vývoj náboženství od primitivní animistické podoby k modernímu monoteismu se soustředěním na výzkum nejprimitivnějších společností. Další jeho domněnkou bylo například tvrzení, že kořeny řecké tragédie pocházejí z podstaty rituálu.

Dalším Frazerovým východiskem založeným na evolucionistické tezi, s níž se ztotožňovali také myslitelé jako Spencer či Tylor, byly následující tři premisy - idea pokroku, vyzdvihování srovnávací metody a psychická jednota všech národů.

Kdyby byla ponechána o samotě, všechna lidská společenství by prošla týmiž fázemi společenského vývoje. Předpokládalo se, že nakonec všechny společnosti dosáhnou stejného vrcholu racionálního, civilizovaného myšlení a chování, jež charakterizovaly viktoriánskou Británií. (Bowie 2008, 230)

Frazer rozebíral také problematiku mýtu ve vztahu k primitivním kulturám, kdy ho považoval za prostředek vysvětlování různých dějů a procesů a jako činitel poučení pro tyto národy. Tvrdil však, že mýtus postupně zaniká. (Bowie 2008)

Victor Witter Turner (1920-1983)

Victor Turner je původem skotský antropolog, který však působil především ve Spojených státech. Zabýval se výzkumem kmene se jménem Ndembu žijícím v dnešní Zambii a vydal o něm dílo nesoucí název *Schism and Continuity in an African Society* (1957) zaměřené na náboženství a příbuzenství tohoto kmene. Klíčovou však byla kniha *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure* (1969), ve které Turner rozebírá téma střední fáze přechodového rituálu. Svým zájmem o téma přechodového rituálu navázal na dílo Arnolda van Gennepa, který se tzv. rites de passage podrobně věnoval. (Bowie 2008)

Nejprve Turner zkoumal především problematiku strukturálních konfliktů mezi příbuzenskými členy kmene Ndembu, tedy tzv. sociální dramata, jejichž zájem představoval autorovo počáteční ovlivnění britským strukturálním funkcionalismem. Ve své následující práci se však Turner zaměřil na rituály praktikované touto komunitou, jež na rozdíl od strukturality podle něj zabezpečují sociální stabilitu jejich společnosti. V souvislosti s tím navázal na již zmíněnou Gennepovu tezi přechodových rituálů spočívajících ze tří fází – odloučení, pomezí a přijetí. Turner se pak konkrétně podrobně zaměřil na druhou přechodovou fázi, kterou pojmenoval přívlastkem „liminální“, tedy „prahová“.

Turner v této souvislosti navrhuje uvažovat o dvou modalitách sociální zkušenosti – o struktuře, která charakterizuje společnost jako diferencovaný a často hierarchický systém, a o komunitě („communitas“), pro niž je typická nestrukturovaná a relativně nediferencovaná jednota vzájemně si rovných jednotlivců. (Soukup 2000, 176)

Říká přitom, že ve společnosti je potřebná jak nestrukturovaná *communitas*, která stírá rozdíly mezi členy a poskytuje tak sociální rovnost, tak i sociální struktura. *Communitas* přitom mívá většinou dočasný charakter a bývá spojena s rituální podstatou, avšak její působení může mít i širší rozsah mimo rituální rámec. Turner se svými myšlenkami poněkud

oprostil od strukturalistického pojetí a namísto toho se soustředil na interpretaci kultury prostřednictvím symbolické interakce v konkrétní sociokultuře a na porozumění významu jednotlivých symbolů a smyslu jejich unikátního užívání v daném prostředí. (Soukup 2000)

Sir Edward Evan Evans-Pritchard (1902-1973)

Britský antropolog E. Evans-Pritchard působil na oxfordské univerzitě jako představitel strukturalistické a funkcionalistické sociální antropologie. Ve svých pracích *Witchcraft, Oracles, and Magic among the Azande* (1937) a *Man and Woman among the Azande* (1974) se zabýval především africkým kmenem Azandů žijících v jižním Súdánu, ale věnoval se také studiu súdánsko-etioopského kmene Nuerů. Svým dílem se zasloužil o významný přínos poznatků o praktikách africké magie. Při svých výzkumech zjistil, že Azandové navenek nepopírají existenci čarodějnictví v jejich kmeni, jak tomu mnohdy bývá, ba naopak jsou u nich čarodějnické prvky za přítomnosti v jejich společnosti snadno pozorovatelné. Magie pro ně neznamená nic hrůzostrašného, je to součást jejich běžného života. Azandové vidí rozdíl mezi pojmy čarodějnictví a kouzelnictví. Obě dovednosti slouží k poškození druhého člověka, přičemž čarodějnictví je na rozdíl od kouzelnictví zděděný um. Kouzelnictví se tedy lze v průběhu života naučit. Rozlišuje se zde také pozitivní a negativní magie. Dle Evans-Pritcharda je výrazným přínosem náboženství to, že „vysvětluje neblahé události“. (Bowie 2008, 214) Evans-Pritchard se při svém pobytu v kmeni pokoušel pochopit myšlení Azandů ve vztahu k čarodějnictví a porovnával jejich způsob uvažování s tím jeho. Fiona Bowie (2008) shrnuje jeho tezi o azandské magii následovně:

Evans-Pritchard pokládal čarodějnictví, jelikož vyjevovalo napětí veřejně a veřejně se s ním také vypořádávalo, za institut představující jakousi pojistnou záklopku, umožňující hladké fungování společnosti a udržující status quo. (str.216)

V jeho myšlení došlo k postupné změně, kdy se odchýlil od funkcionalistických tezí, jimiž byl ovlivněn v průběhu studia, a v průběhu svých studií začal klást důraz spíše na pochopení vnitřní logiky uspořádání a smyslu fungování konkrétního společenství. (Soukup 2000)

Závěr

Z hlediska porovnání přístupu zmíněných autorů lze konstatovat, že se jejich pohledy na náboženskou tematiku poměrně významně odlišují. Důvody těchto rozdílů spočívají ve více faktorech. Hlavním směrodatným ukazatelem je zejména historické období, v němž každý z autorů žil, a byl tak svým způsobem ovlivněn aktuálním vědeckým paradigmatem, charakteristickým danými myšlenkovými východisky, od kterých se autoři v průběhu svých studií mohli odrážet. Dalším aspektem je také autorův národně-kulturní původ související

s geografickou lokalizací jejich původu a také zajisté jejich subjektivní zaměření ovlivňující vědecký zájem a následné ubírání autora. Výsledkem působení těchto vlivů je možno shrnout, že Harner jako současný antropolog se zasadil o důkaz trans-kulturního fungování šamanismu, Frazer se pak zaměřil na evolucionistické studium magie a mýtu, přičemž však vycházel ze sekundárních dat, nikoliv z vlastního terénního výzkumu. Turner pak na základě empirického výzkumu významně rozpracoval liminální stadium přechodového rituálu a Evans-Pritchard taktéž prostřednictvím empirie přinesl poznatky o čarodějnictví svým jedinečným přístupem v pochopení dané kultury.

Literatura

Bowie, F.: 2008, Antropologie náboženství. Praha: Portál.

Soukup, V.: 2000, Přehled antropologických teorií kultury. Praha: Portál.

The Foundation of Shamanic Studies. Online dostupné na: <http://www.shamanism.org/fssinfo/harnerbio.html>. Cit. [30.12.2012].